

Azərbaycan Respublikası
Mədəniyyət Nazirliyi

Respublika Gənclər Kitabxanası

Şuşa rayonunun abidələri

BİBLİOQRAFİK İCMAL

BAKI 2020

Şuşa rayonunun abidələri

Ərazisi 0.29 min kv. kilometrdir. İnzibati rayon kimi 1930-cu ildə yaradılmış Şuşanın ərazisinə bir şəhər, bir qəsəbə və 29 kənd daxildir. Şəhər 8 may 1992-ci ildə işğal edilmiş və vəhşicəsinə dağıdılmışdır.

Təkcə Qarabağın və Azərbaycanın deyil, bütün Qafqazın gözəl guşələrindən biri Şuşa müdafiə məqsədilə tikilmiş qala-şəhər olmuşdur. Buna görə də təsadüfi deyil ki, bu gün el arasında qədim məkan “Şuşa qalası” kimi də tanınır. 1750-ci ildə Qarabağ xanlığının banisi Pənahəli xan Cavanşir indiki Şuşa şəhərinin yerləşdiyi yerdə - düşmən əlinin çatmayacağı dağ başında böyük qala divarları - istehkam tikdirmək qərarına gəlir. Əvvəllər Qarabağ xanının adına uyğun olaraq “Pənahabad” adlandırılan Şuşanın strateji baxımdan əlverişli yerdə yerləşməsi onu düşmən üçün sərt etmiş, şəhərin inkişafına və milli-mədəni abidələrin tikilməsinə zəmin yaratmışdır. Qırxqız, Kirs, Murov, Bağqıran, Sarıbaba dağları ilə əhatələnən Şuşa dəniz səviyyəsindən 1400-1800 metr hündürlükdə yerləşir. Şuşa havasının təmizliyi və müalicəvi əhəmiyyəti baxımından Azərbaycanın şəfalı kurort-istirahət mərkəzlərindən hesab olunur.

Bu gün Şuşa Dövlət Tarix-Memarlıq Qoruğuna yüzlələrə tarixi abidəmiz daxildir. Lakin əfsuslar olsun ki, onların bir çoxu erməni vandalizminin qurbanına çevrilmişdir.

Azərbaycanın qədim şəhəri Şuşa 28 il 6 aydan sonra 2020-ci il 8 noyabrda düşmən işğalından qurtulmuşdur.

YUXARI GÖVHƏR AĞA MƏSCİDİ (INV № 344)

“Kitabi-tarixi Qarabağ” əsərinin müəllifi Mir Mehdi Xəzaninin yazdığına görə, hicri tarixi ilə 1182-ci ildə (miladi ilə 1768-69-cu il) Qarabağ hakimi İbrahimxəlil xan tərəfindən bina edilən məscid hicri 1281-ci ilində (miladın 1866-1867-ci illərində) mükəmməl şəkildə təmir olunmuşdur. Daxili sahəsi 558 kv. metrdir. Təxminən 30 metr hündürlüyündə qoşa minarəsi var. Baharlının “Qarabağnamə”sində deyilir ki, Şuşanın baş meydanında 1759-cu ildə Pənahəli xan tərəfindən qamışdan iki qapılı məscid tikilmiş, 1768-ci ildə isə onun yerində mərhum xanın oğlu İbrahimxəlil xan tərəfindən daha möhtəşəm məscid ucaldılmışdır. Təxminən 100 ildən sonra elə bu yerdə onun qızı Gövhər Ağanın tapşırığı və vəsaiti ilə memar Kərbəlayi Səfixan Qarabaği tərəfindən daha bir məscid inşa edilmişdir. Buna qədər mövcud olmuş Cümə məscidi binasının görünüşü ilə o zaman Qafqaza səyahət edən rus rəssamı Vasili Vereşaqinin çəkdiyi şəkildən tanış ola bilərik. Rəssamın çəkdiyi şəkildəki məscid binası əzəmətlidir. Onun giriş hissəsi Səfəvi memarlığına xas olaraq həddən artıq böyük baştağdan qurulmuşdur. Baştağın üzərində dam örtüyü Avropa memarlığına məxsus ampir şəklinə işlənmişdir. Bu məscid binasının yerində tikilən Yuxarı Gövhər Ağa məscidinin fasadı isə üç eyniölçülü tağla irəli çəkilərək binanın şimal, yəni ön hissəsi boyunca uzanan eyvan şəklində həll olunmuşdur. Yeni binada Qurani-Kərimdən ayələr, məscidin inşa tarixi və Gövhər Ağanın vəsiyyətnamələrini əks etdirən çoxlu daş kitabələrə rast gəlmək olar. Binanın ikinci mərtəbəsi və minarələrdəki ornament, eləcə də kitabələr məşhur Azərbaycan şairi və nəqqəşi Mir Möhsün Nəvvab tərəfindən işlənmişdir.

Səxavəti və xeyriyyəçiliyi ilə ad çıxaran xan qızı Gövhər Ağa məscidin bir hücrəsini mədrəsə etmiş, bura ibadətə gələn və ehtiyacı olanlara həftədə bir dəfə yardım, məsciddə Quran oxuyan və azan verən müəzzinlərə məvacib ayırmışdı. Gövhər Ağa vəfat edəndən sonra məscid həyətində dəfn edilmiş, az sonra isə nəşi Məkkəyə aparılaraq orada torpağa tapşırılmışdır. 1992-ci ildən bu günə qədər gözəl Şuşanın digər tarixi-mədəni abidələri kimi, Yuxarı Gövhər Ağa məscidi də erməni işğalı altındadır.

AŞAĞI GÖVHƏR AĞA MƏSCİDİ (İNV № 345)

Məscid ilk dəfə Şuşanın 1855-ci ilə aid baş planında yaxınlıqda yerləşən mədrəsə ilə birlikdə qeyd edilir. Avalov 60 Şəhərin ikinci cümə məscidi olan Aşağı Gövhər ağa məscidi həm Aşağı məscid, həm də Kiçik məscid adları ilə tanınmışdır. Birinci ad onun Yuxarı Gövhər ağa məscidi ilə müqayisədə coğrafi yerləşməsini, ikinci ad isə onun Cümə məscidi ilə müqayisədə ölçülərini bildirir. E. Avalov bildirir ki, 1855 -ci ilin baş planına əsasən Aşağı məscidin ölçüəri həqiqətən də Yuxarı məscidin ölçülərindən kiçik olmuşdur. Aşağı məscidin əsas girişi şimal-qərb istiqamətdə yerləşir və onun oxu üzübüz yerləşən mədrəsə binasının girişinin oxu ilə üst-üstə düşür. Bu baxımdan Aşağı məscid kompleksinin həlli Yuxarı məscid kompleksinin kiçildilmiş formasını xatırladır. Lakin, əsas fasadı qarşısında yaxşı planlaşdırılmış Meydan olan Yuxarı məsciddən fərqli olaraq, Aşağı məscidin əsas fasadı küçənin genişləndirilməsi nəticəsində meydana çıxan və planlaşdırılmamış sahə vardır.

1874-1875-ci illərdə Yuxarı məscid kimi, Aşağı məscid kompleksində də əsaslı yenidənqurma işləri aparılmışdır. Yeni məscidin inşası memar Kərbəlayi Səfixan Qarabaği tərəfindən Gövhər ağanın maddi dəstəyi

əsasında həyata keçirildiyinə görə, sonradan Aşağı məscid həm də Aşağı Gövhər ağa məscidi adı ilə tanınmağa başlamışdır.

SAATLI MƏSCİDİ (INV № 355)

Saatlı məscidi 1883-cü ildə memar Kərbəlayi Səfixan Qarabaği tərəfindən tikilmişdir. Şuşa şəhərinin tarixini tədqiq edən Çingiz Qacarın yazdığına görə, Saatlı məscidinin yerində 1759-cu ildə Pənahəli xanın tikdirdiyi məscid və mədrəsə olmuş, məhz bu mədrəsədə böyük Azərbaycan şairi Molla Pənah Vaqif dərs demişdir. *Məscid Şuşanın Saatlı məhəlləsində tikildiyi üçün belə adlanır. Saatlı məhəllə məscidi olsa da, şəhərin digər məhəllə məscidlərindən həm həcmi, həm memarlıq quruluşu, həm də dekorativ tərtibatı ilə seçilirdi. Tədqiqatçı Rizvan Qarabağinin yazdığına görə, bura Kərbəlayi Səfixan Qarabağinin tikdiyi son minarəli məscid olmuşdur. Sonrakı illərdə bu gözəl sənətkarın tikdiyi məscidlərdə uca minarələr olmamış, onları damın üstündə güldəstə formalı kiçik şərəfələr əvəz etmişdir. Amma memarlıq üslubundakı belə kəskin dəyişikliyin nə ilə bağlı olması heç yerdə izah olunmur. Fasad yalnız divar və assimetrik düzülüşə malik qapı və pəncərələrdən ibarətdir. Saatlı məscidinin interyer həlli bədii kamillik nümunəsi hesab oluna bilər. Tavana dayaq olan dörd səkkizbucaqlı daş sütunlara minnətdar olaraq ibadət zalı üçnefli məkana malikdir. Bunun nəticəsində zalda sanki sonsuz sayda tağ keçidlər yaranır. Divarların səthi həndəsi fiqurlar və nəbati naxışlarla tərtib olunmuşdur. Tək minarə binanın arxa tərəfində yerləşdirilmişdir. Belə ehtimal edilir ki, minarə məscidlə eyni vaxtda deyil, sonrakı illərdə ucaldılmışdır.

İstedadlı memarın tikdiyi bütün binaların divarında belə bir söz yazılmışdır: “Qarabağdan olan Kərbəlayi Səfixan tərəfindən tikildi”. Əlbəttə, bu daş imzalar sonrakı dövrlər üçün sənəd kimi böyük əhəmiyyət daşıyır. Lakin bunsuz da memarın yaratdığı əsərlərə, məscidlərə, hətta, uzaqdan baxanda belə, onun kim tərəfindən tikildiyi məlum olur – memar Qarabaği.

Tarixi-dini abidələri

Hacı Yusifli məscidi (XVIII) – Q.İsmayılov küçəsi (İNV № 5089)
“Çöl Qala” məscidi (XVIII əsr) – Keçmiş Kuybışev küç. (İNV № 5103)
Xoca Mərcanlı məscidi (XVIII əsr) – Sabir küç. (İNV № 5137)
Quyuluq məscidi (XVIII əsr) – Keçmiş Şaumyan küç. (İNV № 5146)
Seyidli məscidi (XVIII əsr) – Keçmiş Telman küç. (İNV № 5151)
Məscid (XVIII əsr) – Keçmiş Əmiryan küç. Çuxurlu məhəlləsi (İNV № 5068)
Mərdinli məscidi (XIX əsr) – A.Qaraşərov küç. (İNV № 5077)
Culfalar məscidi (XIX əsr) – Ü.Hacıbəyov küç. (İNV № 5092)
Mamay məscidi (XIX əsr) – Q.Əsgərov küç. (İNV № 5166)
Köçərli məscidi (XIX əsr) – Keçmiş Sovet küç. (İNV № 5145)
Malıbəyli məscidi (XIX əsr) – Malıbəyli kəndi (İNV № 5056)
Alban kilsəsi (XIX əsr) – Qeybalı kəndi (İNV № 5059)
Alban kilsəsi (XIX əsr) – Daşaltı kəndi (İNV № 5057)
Kilsə qalıqları - Q.Pirimov küç. (İNV № 5041)
Qız monastırı (XVIII-XIX əsrlər) – Şuşa şəhəri, keçmiş Qorki küç.
Qazançı kilsəsi (XIX əsr) – Haqverdiyev küç. (İNV № 358)
Qaybalı məscidi (XIX əsr) – Şırlan məscidi (XIX əsr) –
Yuxarı məscid mədrəsəsi (XVIII əsr) – Vəzirov (İNV № 360)
Mədrəsə (XVIII əsr) – Keçmiş Krupskaya küç. (İNV № 369)

Ziyarətqahlar

Turbə - Şuşa şəhəri (İNV № 5042)
Heydər türbəsi - Şuşa şəhəri (İNV № 340)
Həzrət Əli kahası (Nəzir kahası)
Həzrət Abbas şəfa ocağı
Saqqaxana və Pirqah pirləri
Seyid Mirfəsih türbəsi
Ağadədəli məhəlləsində Mir Mehdi ağanın ocağı
Çuxur məhəllədə iki minarəli şəfa ocağı
Qasım ağanın ocağı
Seyidli məhəlləsində Seyid Xəlil Seyid Əli oğlunun ocağı

Tarixi memarlıq abidələri

Kurqan (Tünc dövrü) – Şuşa şəhərinin şimal-qərbində (İNV № 1770)
Şuşa və Şuşakənd daş qutusu qəbirləri (son tunc və ilk dəmir dövrü) - Şuşa şəhəri və Şuşa kəndinin yaxınlığında (İNV № 1771)
Daş qutusu nekropolu (dəmir dövrü) - Qarabulaq kəndi (İNV № 1773)
Nekropol (Son Tunc və İlk Dəmir dövrü) – Dolanlar kəndi (İNV № 1774)
Qala divarı (uzunluğu 8 kilometr, 1754-cü il) – Şuşa şəhəri (İNV № 337)
Pənah xanın sarayı (XVIII əsr) – Şuşa şəhəri (İNV № 338)
Qara Böyük Xanım bürcü (XVIII əsr) – Şuşa şəhəri (İNV № 339)
Hacıqulların malikanəsi (XVIII əsr) – Şuşa şəhəri (İNV № 341)
Natəvanın evi (XVIII əsr) – Şuşa şəhəri, keçmiş Lenin küç. (İNV № 342)
Əsəd bəyin evi (XVIII əsr) – Şuşa şəhəri, keçmiş Voroşilov küç. (İNV № 343)
İkimərtəbəli karvansara (XIX əsr) – Şuşa şəhəri, mərkəzi meydan (İNV № 346)
Mehamandarovların malikanə kompleksi: məscid, kiçik yaşayış evi, böyük yaşayış evi (XVIII əsr) – Şuşa şəhəri (İNV № 347)
İbrahim xanın bürcü (XVIII əsr) – Şuşa şəhəri (İNV № 348)
İsa bulağı (XIX əsr) – Şuşa şəhərinin yaxınlığında (İNV № 349)
İbrahim xanın qəsri (XVIII əsr) – Daşaltı kəndi (İNV № 350)
M.P.Vaqifin məqbərəsi (XX əsr) – Q.Quliyev küç. (İNV № 367)

Suşaya aid ədəbiyyat siyahısı

Abbasov, M. Kişi papağıdır Şuşa : şeirlər / M.Abbasov. - Bakı : Təhsil, 2005. - 160 s.

Abbasov, Z. Şuşa Azərbaycanın mədəniyyət və tarix incisidir / Z. Abbasov ; red. V. Fətəliyeva ; Azərbaycan Respublikası Mədəniyyət və Turizm Nazirliyi. - Bakı : "E.L." NPŞ MMC, 2010. - 96 s.

Ağamirov, M. Şuşa musiqi məktəbi / M. Ağamirov ; red. V. Quliyev. - Bakı : Şuşa nəşriyyatı, 2003. - 80 s.

Ağamirov, M. Nəğmə dolu Şuşam mənim : Şuşa İncəsənət Məktəbi / M. Ağamirov ; elmi red. O. Abasquliyev ; ön sözün müəl., red. S. Əliyev. - Bakı : Nurlar NPM, 2013. - 264 s.

Ağaoğlu, Əhməd bəy.Şuşa, Peterburq və Paris xatirələri : Atatürkə iki məktub / Ə. Ağaoğlu ; tərt. D. Əhməd ; red. G. Muxtarova. - Bakı : Çapar Yayınları, 2019. - 124 s.

Avalov, E. Şuşa : qrafika / E.Avalov ; mətnin müəl. K. Şükürov ; Heydər Əliyev Fondu, Regionların İnkişafı İctimai Birliyi. - Bakı : Çaşoğlu, 2008. - 107 s.

Axundbəyli, P.Şuşa həsrəti / P. Axundbəyli. - Bakı : Azərnəşr, 2005.- 460 s.

Azərbaycan Respublikası Şuşa rayonu : [Xəritə] / Azərbaycan Respublikası Dövlət Torpaq və Xəritəçəkmə Komitəsi. - Bakı : Bakı kartoqrafiya fabriki, 2012. - 1 v. : xəritə.

Çingizoğlu, Ə. Şuşa şəhəri: Təbrizli məhəlləsi : tarixi-genealoji tədqiqat / Ə. Çingizoğlu ; elmi red. Q.Hacıyev ; red. V. Quliyev. - Bakı : Zərdabi LTD MMC, 2012. - 324 s.

Hüseynov, Y. Şuşa salnaməsi / Y. Hüseynov ; red. V. Quliyev. - Bakı : Şuşa nəşriyyatı, 2015. - 152 s.

Kərimov, İ. Şuşa-Ağdam teatri : monoqrafiya / İ.Kərimov ; elmi red. N. Ağayeva. - Bakı : Elm, 2001. - 140 s.

Mahmudov, Y. Şuşa - Pənahabad / Y.Mahmudov, C.Mustafayev ; layihənin rəh. Y.Mahmudov ; AMEA A.A. Bakıxanov adına Tarix İnstitutu. - Bakı : Təhsil, 2012. - 152 s.

Məhərrəmov, Z. Sözün yaddaşı əbədidir... / Z. Məhərrəmov ; elmi red. İ. Ö. Vəliyev ; red. Ə. Mahmud. - Bakı : Günəş, 2003. - 238 s.

Məmmədov, N. Azərbaycan Respublikasının Şuşa şəhərinin tarixi / N. Məmmədov ; elmi red. Y.Mahmudov ; AMEA A.A. Bakıxanov adına Tarix İnstitutu. - Bakı : Avropa, 2016. - 960 s.

Ruhumuzun ünvanı Şuşa / F. Xəlilzadə ; red. Q. Paşayev. - Bakı : Zərdabi LTD MMC NPM, 2013. - 368 s.

Şuşa - qədim Azərbaycan diyarı = Шуша - древний край Азербайджана = Shusha - old Azerbaijan land / red. heyəti N. Abdullayev [et al.]. - Bakı : [n. y.], 2009. - 68 s.

Şuşa : fotoalbum = Шуша : фотоальбом = Shusha : photoalbum /
foto. H. Hüseynzadə. - Bakı : Qismət ; Ankara : Pelin, n. i. y. - 21 açıqca.

Şuşa Azərbaycanın tarix və mədəniyyət incisidir / Azərbaycan
Respublikası Mədəniyyət və Turizm Nazirliyi ; tərt.: Z. Abbasov, M. Çəmənli
; elmi məsl. Y. Mahmudov ; məsl. B. Səfərov. - Bakı : Təhsil, 2012. - 48 s.

Şuşa Azərbaycanın tarix və mədəniyyət incisidir : IV elmi konfransın
materialları 7 may 2004-cü il / Azərbaycan Respublikası Mədəniyyət
Nazirliyi ; red. T. Vəliyev. - Bakı : Nağıl evi, 2005. - 86 s.

Toğrul, E. Bu qala bizim qala / E. Toğrul ; red. Ş. Səlimov. - Bakı :
Adiloğlu, 2012. - 272 s.

<https://www.facebook.com>

<https://www.calameo.com/books/0061132920cb1b080920f>

sadiqli-yegana@mail.ru